

HUDÂVENDİGÂR CAMİİ

denilebilecek bir belge tesbit etmiş ve bunun II. Murad'la ilgili olabileceğini ileri sürmüştür. Bu görüşe karşı çıkan Ayverdi, belgedeki mimari bilgi ve ölçüleri değerlendirerek bunların İpsala'daki camiyeye ait olduğunu ortaya koymuştur. Cemâziyelâhîr 895 (Mayıs 1490) tarihli belgeye göre harimi 30 x 30 arşın (22,75 x 22,75 m.) olup son cemaat yeriyle birlikte 30 x 30 m. ölçülerini bulan caminin beş altı ay süren onarımına 48.000 akçeden fazla bir meblağ harcanmıştır. Sekiz ahşap kargı bulunan kubbesi dört ahşap direğe oturuyordu. Bunlardan biri yenilenmiş, üçü onarılmıştır. Kürsü veya müezzin mahfili, camlı on iki penceresi, ahşap kepenkleri, ağaç parmaklıkları, üç kapısı yenilenmiş, ahşap mihrapla minber tamir edilmiş, 29 arşın (22 m.) boyundaki minare yeni baştan yapılmıştır. İpsala'daki Hudâvendigâr Camii'nin 1490'da yapılan bu tamirinden büyük ölçülerde ahşap yapılı bir mâbed olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sonraları bu binanın nasıl bir değişikliğe uğradığı ve arkasından da hiçbir iz kalmayacak şekilde neden yok olduğu bilinmemektedir.

Keles. Uludağ'ın güney tarafında Bursa-Tavşanlı yolu üzerindeki bu küçük yerleşme yerinde bulunan Hudâvendigâr Camii yakın tarihlerde geçirdiği bir yangından sonra yeniden yapılmıştır. Bir sanat değeri olmayan günümüzdeki cami kareye yakın ölçülerde (15,50 x 16,50 m.) üstü kiremit örtülü, ahşap çatılı ve tavanlıdır. Minaresi XIX. yüzyıl yapısı görünümündedir. Evvelce caminin yanında evkafından olan han da bütünüyle yıktırılmıştır. Hamamı ise ibadet yerinin az ötesinde bulunmaktadır. Bu da çok ufak ölçülerde basit bir yapı olup kare şeklinde ve daha önce kubbeli iken şimdi çatı ile örtülü bir ılıklıkla buna açılan kubbeli iki halvet hücrelerinden ibarettir.

Tuzla. Ayvacık'a bağlı Tuzla (eski adı Kızılca Tuzla) köyünde de Murad Hudâvendigâr adına vakıf eserler mevcuttur. Bun-

Tuzla Hudâvendigâr Camii - Ayvacık / Çanakkale

ların camiiyle medreseden ibaret küçük bir külliye olduğu, Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından Vakıflar defteri kayıtlarından ve yerinde yapılan araştırmalardan anlaşılmıştır. Kapısının üstündeki Arapça dört satırlık kitâbesinde caminin 767 yılının Şâban ayında (Nisan 1366) I. Murad'ın emriyle Emîr Hacı b. Süleyman tarafından yaptırılmış olduğu bildirilir. Buna göre yapı, I. Murad'ın Osmanlı Beyliği'nin başına geçtiği ilk yıllarda yapılmış olup Osmanlı dönemi Türk mimarisinin ilk eserlerindendir. Kare planlı olan cami dıştan 12,22 x 13,90 m. ölçülerindedir (içeride 11,90 x 11,95 m.). Bu oldukça büyük harim mekânı, geçişli pandantiflerle sağlanmış üstü kiremit kaplı kasnaksız bir kubbe ile örtülmüştür. Bu durum, Türk mimarisinin oldukça erken bir dönemde bile kubbeye verdiği önemi gösterir. Kubbe, köşelerde zeminden başlayan ve duvar yüzeylerinde belirgin olan dört büyük yuvarlak kemerle taşınmaktadır. Ana mekânın önünde 5 m. kadar derinlikte üç bölümlü bir son cemaat yeri vardır. Vaktiyle açıklıkları örülerek kapatılan son cemaat yeri 1968 yılındaki restorasyonda eski haline dönüştürülmüş, harim duvarındaki giriş izine dayanılarak üzeri ahşap tavanlı bir çatı ile örtülmüştür. Sol taraftaki minarenin kare biçiminde kaidesi ve prizmatik üçgenlerden oluşan gövdeye geçiş bölümü orijinaldir. Kesme taştan silindirik gövdeli minare 1968 yılındaki restorasyonda ilave edilmiştir. Ayverdi tarafından yayımlanan bir fotoğrafta ise eski minarenin tuğla gövdeli olduğu görülmektedir (*Osmanlı Mi'mârîsi I*, s. 357, rs. 592). Caminin batısında bulunurken ortadan kalkmış olan medresenin bir dersane ile on kadar hücreden meydana geldiği ve üstünün ahşap çatı ile örtülü olduğu Ekrem Hakkı Ayver-

di tarafından belirtilmektedir. Bölgede son araştırmayı yapan Filiz Yenişehirlioğlu ise medresenin güneyde bir tepe üzerinde bulunup içinin toprakla dolu olduğunu ve üst örtüsünden tonozların görülebildiğini belirtir. Külliye'nin hazîresinde, medresenin müderrislerine ait olduğu anlaşılan ve en eskisi XVIII. yüzyıla tarihlenen birkaç mezar taşı bulunmaktadır.

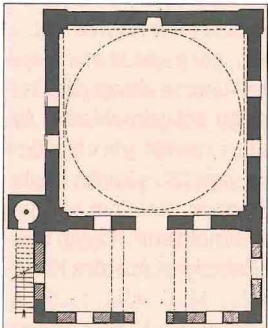
Umurbey. Ekrem Hakkı Ayverdi, Çanakkale Vakıflar Müdürlüğü'ndeki *Vakfiye ve Berat Kayıt Defteri*'nden (s. 31), son yıllarda Umurbey olarak adlandırılan Çanakkale Lapseki yolu üzerindeki Burgaz'da (Çatalburgaz veya Lapseki Burgazı) bir Gazî Hudâvendigâr Camii'nin bulunduğunu tesbit etmiştir. Esasında 12,35 x 11,40 m. ölçülerinde ahşap direkli ve çatılı bir yapı olan cami son yıllarda ilâveler yapılarak genişletilmiştir. Yapıda Bizans veya belki de Roma dönemine ait sütunlar kullanıldığına göre yerinde veya yakınında böyle eski bir kalıntının bulunduğu tahmin edilir. Ayverdi, minarenin kürsü kısmının orijinal olduğunu ve tuğla-taş karma teknikte yapıldığını yazar. Bu caminin mimarisini tam olarak anlayabilmek için daha açık bilgilere ve eksiksiz bir planına ihtiyaç vardır. Caminin, önündeki çukurca bir yerde olan şadırvanı aynı zamanda on iki lülesinden su fışkıran bir çeşmesi olup bulunduğu yere altı basamak merdivenle inilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 430; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940, s. 53; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 121 (Edirne), 220-222 (İpsala); Rifat Osman, *Edirne Sarayı* (nşr. A. Süheyl Ünver), Ankara 1957, s. 26; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi I*, s. 293-294 (Edirne), 307-308 (İpsala), 342-343 (Keles), 355-358 (Tuzla), 358-359 (Umurbey); Semavi Eyice, "Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devre Ait Eserler", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 69-71, rs. 8, 9; a.mlf., "Ayasofya'lar", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, XI, İstanbul 1990, s. 1-17; Filiz Yenişehirlioğlu, "Tuzla'da Hudâvendigâr Camii", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, sy. 6, Ankara 1987, s. 5-14.

SEMÂVİ EYİCE

Tuzla
Hudâvendigâr
Camii'nin
planı

HUDÂVENDİGÂR KÜLLİYESİ

Bursa'da

I. Murad Hudâvendigâr tarafından
yaptırılan külliye.

Şehrin dışında ovaya hâkim Çekirge semtinde inşa ettirilen külliye cami, medrese, zâviye ve türbeden ibarettir. Bulunduğu yerden dolayı bu esere bazı kaynaklarda Çekirge İmaretî ve etrafında şifalı

suların çıkması sebebiyle Kaplıca İmaretine denilmiştir. Çevresinde kurulan kaplıcalarla birlikte burada bir yerleşim yeri oluşmuştur. Çekirge semti 1950'lerden itibaren büyümüş ve esas şehirle birleştiğinden Bursa'nın bir mahallesi durumuna gelmiştir. Dolayısıyla külliye de yoğun bir yerleşim yerinin içinde kalmıştır. Hudâvendigâr Külliyesi'nin bir asır önce bile Bursa'nın ne kadar dışında olduğunu gösteren bir resim, Mary Walker adlı İngiliz'in 1880-1890 yılları arasında taş basması olarak yayımlanan albümünde görülebilir.

Külliye'nin bânisi olan I. Murad, Neşri'nin bildirdiğine göre Bursa Hisarı'nda ve buradaki Saraykapısı karşısında ayrıca bir cami yaptırmıştır. Hükümdarın Kosova sahrasında 1389'da şehid edilmesinden dolayı bu cami Şehâdet Camii olarak anılmıştır. Çekirge'deki külliye ise bir ibadet yeri görevinin dışında başka fonksiyonlara sahip olarak düşünülmüş ve o yıllarda şehre uzak yer seçiminde de bu düşünce hâkim olmuştur.

Hudâvendigâr Külliyesi'nin yapım tarihini açık olarak veren kitâbesi yoktur, fakat günümüze kadar gelen bir vakfiye sûretini bilinmektedir. Ayrıca çeşitli kaynaklar, Biga'nın fethiyle Sırp Sındığı zaferinin arkasından I. Murad'ın oğullarını sünnet ettirip kendi adına Bursa'da imaret ve imaret üstünde medrese yaptırdığını bildirir. Bu hususlar dikkate alınarak külliye'nin yapımına 766'dan (1364-65) az sonra başlanmış olduğu söylenebilir. Ancak vakfiye 802'de (1400) çıkarılmış bir sûrettir (BA, MAD, nr. 162/5). Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tesbitine göre vakfiyenin aslı 787 Cemâziyelâhinde (Temmuz 1385) düzenlenmiştir. Buna göre Hudâvendigâr Külliyesi'nin 1367-1385 yılları arasında yapılmış olduğunu kabul etmek gerekir. Yine Ayverdi tarafından, bu vakfiye'nin Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Türkçe'ye çevrildiği ve kitap halinde yazılmış bir nüshasının İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 6225) bulunduğu belirtilmektedir. Bu vakfiye ve eki Bursa ve çevresindeki pek çok köyün, arazinin, Mudanya Kalesi'nin, şehrin içinde iki hamamla dükkânların, çevredeki köylerde bağların ve Kurşunlu'nun külliye'nin evkafından olduğunu ortaya koymaktadır.

Külliye 926'da (1520) 19.220 akçe harcanarak tamir edilmiş, 5 Zilhicce 970'te (26 Temmuz 1563) başka camilerle birlikte tamiri için ödenek çıkarılmış, 1025'te (1616) külliye'nin çeşitli yapılarının kur-

şunlarının yenilenmesi için 59.100 akçe ayrılmış, 1045 Cemâziyelâhinde (Kasım 1635) tabhâne ile sıbyan mektebinin kurşun ve kiremit örtüleri için 125.241 akçelik bir keşif yapılmıştır (Bursa kadı sicillerindeki belgeler için bk. Ayverdi, s. 234).

Bursa'dan XVI. yüzyıldan itibaren geçen seyyahlar Hudâvendigâr Camii'nden bahsetmişlerdir. Alman elçisi David Ungnad ile 1573'te İstanbul'a gelen din adamı Stephan Gerlach 1576 Ekiminde ziyaret ettiği Bursa'da bu camiyi görmüştür. Ancak 1674'te basılabilen hâtıratında bu eseri, "Bir Rum tarafından ve Bizans üslûbunda yapılmış, üst katında bir dehliz ve mermer sütunlar olan sevimli bir yapı" cümlesiyle tarif eder. Bir müddet sonra İstanbul'a gelen Reinhold Lubenau da Hudâvendigâr Camii'ni ziyaret etmiş ve ondan kısaca bahsetmiştir. Ona göre evvelce hristiyanlar tarafından yapılmış güzel bir sarayken birçok koridoru, güzel mekânları bulunan bu yüksek bina daha sonra camiye dönüştürülmüştür. A. Gabriel'in de işaret ettiği gibi bu iddia Rumlar tarafından uydurularak hristiyanlarca yayılmıştır. Aynı Alman yazarı, bu camide görülen taş işlenmiş bir doğan kuşuyla ilgili bir efsane de nakleder.

Evliya Çelebi Bursa'dan bahsederken Hudâvendigâr Külliyesi üzerinde de durmaktadır. Ancak o da yabancı seyyahlar gibi bu cami için, "Tarz-ı binâsi hiçbir camiye benzemez, gayet musannadır" dedikten sonra, "Aşağısı ibadethâne, fevkanîsî dâiren mādâr medrese hücreleridir; herkes savmaasında imama iktidâ edip ibadet ederler; görmeğe muhtaç vâcibü's-seyr bir câmi-i zîbâdır" sözleriyle bu eseri över. Arkasından da daha önce Lubenau tarafından anlatılan ve güya Murad Hudâvendigâr'a itaat etmediği için taşla dönüştürülen doğan kuşu efsanesini nakleder. Aynı efsane, XIX. yüzyıl başlarında Cuinet'in ve yüzyılın sonlarında Vital Hammet'nin eserlerinde tekrarlanır. Hammer, 1804 yılında yaptığı Bursa ve İznik gezisi sırasında Hudâvendigâr Camii'ni de ziyaret etmiş, ruhaniyet ve öğretimin tek bina içinde birleştirilmiş olduğunu vurgulamıştır. Hammer de bu değişik görünüşlü yapının herhalde bir Frenk mimarının eseri olduğunu bildirir.

Fransız mimar ve araştırmacısı Charles Texier, XIX. yüzyılın ilk yarısı içinde Bursa'ya geldiğinde Hudâvendigâr Camii'nin planı ile Türk mimarisinde başka bir benzeri olmayan cephesinin resimlerini çizmiş ve bunların gravürlerini Anadolu hakkındaki eserlerinde yayımlamıştır. 1833'-

te Bursa'ya ilk geldiği zaman Hudâvendigâr Camii'ni çeşitli renklerde boyanmış ve badanalanmış bir halde bulmuş, fakat 1838'de tekrar ziyaret ettiğinde caminin içinin ve dışının "acımasızca" beyaz badana ile kaplanmış olduğunu görmüştür. Bursa'da 1836 yılında bir süre kalan Miss Julia Pardoe Hudâvendigâr Camii'nin esasında bir manastır olduğunu söyler. Bu İngiliz'in iddiasına göre üst kattaki mekânlar keşiş hücreleriyle manastırın yemekhanesidir. II. Mahmud'un emriyle Mekteb-i Tibbiyye-i Şâhâne'yi kuran Avusturyalı Bernard da 1840 yıllarının Bursa'sını anlatırken Hudâvendigâr Camii'nin değişik mimariyle diğerlerinden ayrıldığına ve söylentiye göre bir Frenk'in eseri olduğuna işaret eder.

H. Wilde gibi bazı yabancıların kaynak gösterdikleri, Bursa'nın resimli rehberi mahiyetinde olan ve 1900 yıllarına doğru basılan albüm ciddi bir kaynak olarak kullanılamaz. Burada Hudâvendigâr Camii'nin bir Bizanslı ustanın eseri olarak gösterilmesi bir esasa dayanmamaktadır. Aynı iddia, Düyûn-ı Umûmiyye adına Anadolu vilâyetlerinin durumunu inceleyen Vital Cuinet tarafından da ileri sürülmüştür. Ona göre I. Murad camiyi Bizanslı usta Christodoulos'a (!) inşa ettirmiştir. Ancak Cuinet, yapının aslında camiye çevrilmiş eski bir Bizans kilisesi olmasının daha inandırıcı olduğunu ve binanın bütünü gibi en ufak ayrıntılarının da hristiyan sanatının özelliklerini taşıdığını söyler; minarenin de esasında çan kulesi olduğunu ileri sürer. Bu söylentileri camideki hizmetlilerin ortaya çıkardıkları veya en azından yayılmasına yardımcı oldukları yine Cuinet'den öğrenilmektedir. Bunların anlattığına göre üst kattaki hücrelerin çoğunun boş durmasının sebebi, buraya yerleşen medrese öğrencilerinin hücrelerin eski sahipleri olan keşişlerin ruhları tarafından rahatsız edilmesi ve karanlık dehlizlerde kovalanması, hatta birçoğunun aşağıya atılarak sakatlanmasına sebebiyet verilmesidir.

Hudâvendigâr Medresesi Osmanlı tarihi içinde önemli bir öğretim müessesesi olarak görev yapmış, XVI. yüzyıl başlarında "otuzlu" iken 1062'de (1652) "altmışlığa" kadar yükselmiştir. Müderrisleri arasında Molla Gürânî, Zenbilli Ali Efendi, Tâcizâde Câfer Çelebi gibi ünlü kişilerin adlarına rastlanan bu medresede Cahit Baltacı'nın tesbitine göre XVI. yüzyıl sonuna kadar otuz yedi müderris ders vermiştir. Fakat daha sonra bu müessesenin önemini kaybettiği ve unutulduğu an-

laşılmaktadır. XIX. yüzyılda bazı yabancı seyyahlar medresenin bütünüyle metrük durumda bulunduğunu kaydeder.

Bursa'da eski eserlerde çok büyük tahribat yapan, hatta birçoğunun yıkılmasına yol açan 1855 zelzelesi Hudâvendigâr Külliyesi'nin başta camii olmak üzere ek binalarında da izler bırakmış olmalıdır. Cami II. Abdülhamid döneminde tamir edilmiş ve bu arada her tarafı beyaz renkte badanalanmıştır. Bu tamire işaret eden 18 Cemâziyelâhîr 1322 (30 Ağustos 1904) tarihli dört satırlık ta'lik hatlı bir levha cümle kapısının üstüne konulmuştur.

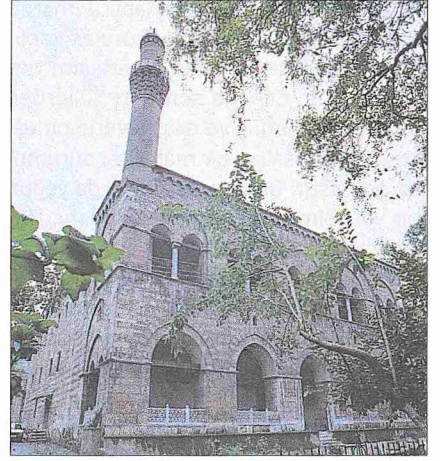
Sanat tarihçileri uzun süre, Texier'nin hatalı ve eksik rölövelerine dayanarak Hudâvendigâr Camii'ne yayınlarında yer vermişlerdir. Dresden Teknik Üniversitesi'nden Cornelius Gurlitt'in görevlendirdiği öğrencilerden H. Wilde'in, Bursa'nın Osmanlı-Türk mimari eserlerine dair bir doktora tezi yaparak bunu 1909 yılında kitap olarak yayımlamasından sonra Hudâvendigâr Camii ilim âleminde daha iyi tanınmıştır. Ancak Wilde de bu yapının aslında bir kilise olduğu düşüncesinden sıyrılamamıştır. Çizdiği plan ve kesitler ise Texier'ninkinden daha iyi olmakla beraber yine kusursuz değildir. Hudâvendigâr Külliyesi'nin daha iyi ve hassas rölöveleri 1935-1940 yılları arasında Sedat Çetintaş tarafından çizilmiş, bunun arkasından A. Gabriel de eserin rölövelerini hazırlamıştır. Daha sonra Ekrem Hakkı Ayverdi Hudâvendigâr Külliyesi'ne büyük eserinde yer vermiştir.

Cami ve Medrese. Hudâvendigâr Külliyesi'nin en önemli parçası camidir. Kesme taş ve tuğladan muntazam diziler halinde karma teknikte yapılmış olup bazı yerlerinde Bizans yapılarından toplanmış devşirme malzeme de kullanılmıştır. Alışılmamış düzeni ve dış mimarisıyla şaşırtıcı bir karakteri olan bu ibadet yeri, Türk sanatında benzeri olmayan bir anlayışla iki katlı olarak yapılmıştır; alt katı cami, üst katı medresedir. Osmanlı dönemi mimarisinde altında medrese, üstünde ca-

minin bulunduğu bir örnek olarak İstanbul'da Saraçhanebaşı'nda Dülgerzâde Camii akla gelir. Ancak bu eserin ibadet yeriyle medresenin üst üste olmasından başka Hudâvendigâr Camii ile benzerliği yoktur.

Dışarıdan birkaç basamak merdivenle çıkılan son cemaat yeri iki katlı bir cephe mimarisinin alt kesimi olup beş bölümlüdür. Kalın ağır pâyelerle taşınan kemerlerden yalnız ortadaki etrafı mermer söveli bir kapı girişine sahiptir. İki yandakiler dışa açık olup korkuluklarla ayrılmıştır. Son cemaat yerinin üstü kubbe ile örtülü olmakla beraber üstte bir galeri olduğundan bu kubbeler dıştan görünmez. Son cemaat yerinden harime geçit veren cümle kapısı sivri kemer altında dikdörtgen açıklıklıdır. Kapı söveleri ve lentosu ile ahşap kanatlar 1904'lerde yapılmıştır.

Alt katı teşkil eden esas ibadet yeri bir tabhâneli cami, yani Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde çok yaygın olan ahî teşkilâtıyla ilgili, sonraki tekkelerin esasını teşkil eden bir zâviyeli camidir. Yolcular tabhâne odalarında misafir ediliyordu. Yabancı yazarların "ters T tipi, Bursa tipi camiler", yerli sanat tarihçilerinin "yan mekânlı, çok fonksiyonlu, kanatlı camiler" gibi adlandırmalarının hepsi temelsizdir. Bu düzene sahip dinî binaların ilk giriş mekânları üstü kubbe ile örtülü bir kapalı avlu olarak düşünülmüş, bunun için de kubbenin tepesine bir aydınlık feneri, ortaya da bir şadırvan konulmuştur. Bu ilk mekândan bir iki basamakla çıkılan ikinci mekân esas namaz yeridir. Birinciyle bunun arasındaki zemin farkında pa-buç koyma nişleri yapılmıştır. Genellikle kitâbelerinde, vakfiyelerinde veya halk arasındaki adlandırmalarda "imaret" olarak belirtilen bu vakıf binaların iki yanında, içlerinde ocakları bulunan ve dışarıyla bağlantılı olup yalnız kapalı avlu durumundaki ilk mekâna geçit veren küçük odalar vardır. Hudâvendigâr Camii de bu türden bir yapıdır. Kapalı avlu olan ve mihrabın bulunduğu kubbeli namaz mekânı-

Hudâvendigâr Camii ve Medresesi – Bursa

nın iki yanına altı oda yerleştirilmiştir. Orta Asya döneminden beri gelen Türk yapı geleneğinin bir hâtırası olarak da dört eyvan şeması uygulanmıştır. Yalnız girişteki eyvan çok küçük tutularak basit bir dehliz halini alırken karşısındaki eyvan 12,60 metreyi bulan derinliği ve 9,70 metrelik genişliğiyle çok büyümüştür. Burası esas namaz yeri olup kible yönünde dışarıya taşkın bir yuva içinde mihrap bulunur. Bu yer ayrıca dışarıya beş cepheli bir çıkıntı halinde aksetmiştir ki bazı kiliselerin apsilerini hatırlatır. Tabhâne hücrelerinin arasında kalan yan eyvanlar ise gerçek hüviyetlerindedir. Sebah-Joailer fotoğrafhanesi tarafından yıllar önce çekilen bir fotoğrafta ortada mermer tabanlı bir şadırvan kalıntısı görülür (Ayverdi, rs. 356). Ancak resmin aslı elde edilmedikçe gerçekten buraya ait olup olmadığı hususunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Wilde de bu şadırvanı görmüş ve planında işaretlemiş, ayrıca kitabında buna birkaç satır ayırmıştır (Brusa, s. 17, rs. 6). Bugün burada mermer hazneli bir şadırvan mevcuttur. Bu türden vakıf tesisler, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren esas görevlerini kaybederek mahalle camii durumuna girdiklerinde namaz alanında yer kazanmak için bu kapalı avlu ile yan eyvanlar, hatta aralarındaki duvarların boşaltılması suretiyle tabhâne odaları cami mekânına katılmıştır. Hudâvendigâr Camii'nde tabhâneler kapalı mekânlar olarak kalmıştır.

Girişin iki yanındaki kapılardan taş merdivenlerle yukarı kattaki medreseye çıkılır. Ustalıkla biçimde duvar kalınlığı için-

Hudâvendigâr Camii'nin cümle kapısı üzerindeki kitâbe

de açılmış bu çifte merdivenler, alttaki giriş dehlizinin üstünde bulunan tonozlu bir mekâna açılır. Buradan son cemaat yerinin üstündeki beş bölümlü galeriye çıkılır. Bölümlerden iki yanda olanlar aynalı tonozlar, ortadaki üçü ise bir sakıfla gizlenen kubbelerle örtülüdür. Bu galeri, ortalarında bir sütunla ayrılmış sivri kemerli beş açıklıkla ovaya bakan hârikulâde bir manzaraya sahiptir. Pâyelerin aralarında bulunan birer sütun her kemeri ikiye ayırır. Aynı sistem galerinin yan cephelerindeki büyük kemerlerde de görülür. Merdivenlerin başındaki hol bir koridora açılır. Bu hol, 3,15-3,50 m. kadar genişlikte "U" harfi biçiminde binanın ortasındaki iki mekânı yukarıdan sarar. İbadet mekânı olan büyük eyvanın etrafında yaklaşık 80 cm. genişliğinde çok dar dehlizler halinde devam ederek mihrabın bulunduğu çıkıntının içindeki kubbeli küçük mekânda son bulur. Buradaki bir açıklıktan namaz mekânı görülebilir. Koridorlardan iki yanda olanlar da ortadaki kubbeli mekâna ikişer pencere ile açılır.

Yan koridorların arkalarında 2,50-2,70-3,00 x 3,36 ve 2,60-2,70-2,90 x 3,50 m. ölçülerinde, her birinin dışarıdan ışık alan bir penceresi olan, altışardan toplam on iki medrese hücrei sıralanır. Medrese katına çıkışı sağlayan merdivenlerin iki yanında ise diğerlerinden daha büyük ve önlerinde birer hol bulunan ikişerden dört hücre vardır. Bunların tabhânelere nezaret eden şeyhlere veya medresenin müderrislerine ayrılmış olduğuna ihtimal verilebilir. Bu medresenin en azından XIX. yüzyıl başlarından itibaren kullanılmadığı ve birtakım evsiz kimselere sığınak olduğu anlaşılmaktadır.

Binanın sol tarafında yükselen minare, bazı yabancıların yazdığı gibi eski bir çan kulesiyle ilgisi ve benzerliği olmayıp Bursa'da korkunç tahribat yapan 1855 zelzelesini atlatmış orijinal bir yapıdır. Kesme taş üzerinde yükselen tuğla gövde üst kısmında yine tuğladan süslemelere sahiptir. Şerefe çıkımları ise geniş alveollü beş sıra tuğla mukarnaslarla sağlanmıştır. Zaman içinde herhalde değişmiş olan şerefe korkuluğu düz levhalardan ibarettir. Tuğla peteği tamamlayan kubbecik biçimindeki külâh XIX. yüzyıl işidir. Mukarnaslı kavsarası olan mihrap 1904 yılında yapılan tamirde renkli boyalarla ve yaldızla boyanmış, bu arada minberi de yenilenmiştir.

Yüzyıllardır bir manastır ve Bizans kilisesi olarak görülmek istenen Hudâvendigâr Camii ve Medresesi, bir tabhâneli ca-

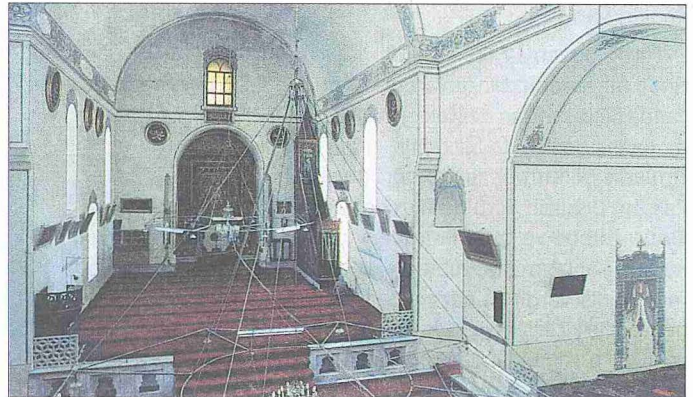
mi ile bir medresenin ilk ve son olarak üst üste yapılması ile alışılmamış bir uygulamaya sonunda ortaya konulmuştur. Alt kat-taki tabhâneli cami şemasına ise İznik'teki Nilüfer Hatun İmareti'nde de kubbeli kapalı avlu ve dikdörtgen namaz mekânı birleşimiyle karşılaşırlar. Fakat iki ayrı binanın tek kitle içinde kaynaştırılması ilk ve son defa burada denenmiştir. Mükemmel bir usta olduğu anlaşılan mimarın buna niçin gerek gördüğünü anlamak zordur. Ancak bunda farklı bir dış cephe yapma isteğinin payı olduğu düşünülebilir.

Binanın sütunlarında, bunların başlıklarında ve kaidelerinde, bazı frizlerde Bizans sanatına ait devşirme parçalar kullanılmıştır. Cephelerde görülen bazı süsleme unsurları, pencere alınlıklarındaki çift renkli geometrik desenli dolgular, saçak çizgisinde sıralanan küçük kemerli konsol dizileri Türk sanatına yabancı unsurlardır. Beş cepheli olarak bir apsis biçiminde dışarıya taşan mihrap yuvası da İstanbul'da XV. yüzyıla ait Çinili Köşk'te, Fâtih Külliyesi'nin dârüşşifâsının mescidinde (sonraları Demirciler Mescidi), Şeyh Vefa Camii'nde ve Dâvud Paşa Camii'nde de görülmekle beraber Türk mimarisine mahsus bir özellik değildir. Bütün bu hususlar dikkate alındığında Hudâvendigâr Camii'nin yapımında yabancı bir elin varlığı belli olmaktadır. Buna göre binanın yapımında yabancı asıllı bir mimar rol almıştır. Wilde gibi bazıları bunu Bizanslı olarak kabul ederler, Gabriel gibileri ise Güney Anadolu veya Kıbrıslı bir hristiyan olması ihtimali üzerinde dururlar; hatta daha da ileriye giderek Batı'nın gotik mimarisiyle ilişkiler kurmak isterler. Bunun sebebi, cami ve medrese birleşiminin Türk mimarisinde başka bir benzeri görülmeyen uygulamasıdır.

Hudâvendigâr Camii tabhâneli camilerin ilklerinden olup klasik tabhâneli cami

ile yine klasik medresenin tek kitle içinde birleşimi yalnız burada görülen bir yeniliktir. Türk yapı sanatında çok seyrek olarak iki katlı medreselere rastlanırsa da böyle cami ile bütünleşen başka bir örnek bilinmez. Bu birleşmenin sonucu olarak Hudâvendigâr Camii'nde başlı başına yeni bir dış mimari uygulama gereği duyulmuş ve bunun için de ovaya bakan giriş cephesi tasarlanmıştır. Alt kısmı bir silme hizasına kadar kesme taştan olan bu cephe, ilk katın bitimindeki silmeye kadar tek sıra kesme taş ve arada tuğla hatıllarla devam eder. Son cemaat yeri kesme taştan kalın pâyelerle ayrılan iç içe çifte sivri kemerli beş açıklıkla dışa bağlantılıdır. Ortadaki üç kemerin üstünde çok küçük birer pencere bulunur.

Taştan bir silme ile ayrılan üst kat, aynı karma teknikte taş ve tuğladan yapılmış olup alttaki kemer sistemini yukarıya aksettirir. Fakat burada tuğladan klasik sivri kemerlerin içindeki boşlukların her biri bir sütunun ayırdığı ikiz kemerlere bölünmüştür. Böylece cephe hem renkli hem de mimari bakımdan hareketli bir görünüm kazanmıştır. Bazı kısımlarda Bizans yapı tekniğini hatırlatan ayrıntıların bulunması ise herhalde burada yerli hristiyan işçilerin çalışmış olmasından dolayıdır. İstanbul'da Süleymaniye Külliyesi'nin inşaat defterlerinde de görüldüğü gibi vakıf inşaatlarında hristiyan el emeğinden kaçınılmıyordu. 1955-1956 istimlaklerinde yıktırılan Yenibahçe'de Attar Halil Mescidi önündeki iki yüzlü çeşme de caminin inşasında çalışan bir hristiyan tarafından yapılmıştı. Gotik sanatın son döneminde Kuzey İtalya'daki bazı sarayların cepheleriyle benzerlik bulunduğu bellidir. XIV. yüzyılda yapıldığı bilinen Bizans kiliselerinde de böyle cephelerle karşılaşırlar. Batı Yunanistan'da Epiros'ta Arta (Türk döneminde Narda) şehrindeki Paregoritissa Kilisesi yüksek ve katlı cep-

Bursa
Hudâvendigâr
Camii'nin
içinden
bir görünüş

hesiyle Hudâvendigâr Camii'ne benzer. Makedonya'da Ohri'de yine aynı yüzyılda Ayasofya'ya ilâve edilen dış narteks bölümü de benzer bir mimari karakterdedir. İstanbul'da Vefa semtinde, eski bir kiliseden dönüştürülen Molla Gürânî Camii'nin de yine XIV. yüzyılda eklenen dış narteks, tek kat üzerine yapılmış olmakla beraber aynı mimari anlayışa ve estetik eğilime sahiptir. Galata'da Cenova hâkimiyetinin bulunduğu yıllarda XIV. yüzyıl içinde yapılan Palazzo Comunale, eski Voyvoda (şimdi Bankalar) caddesi genişletilirken yıktırılınca kadar bu karakterde çok katlı bir cepheye sahipti. Bu örnekler, XIV. yüzyıl içinde aynı sanat zevkinin Batı'dan Doğu'ya tesirini gösterdiğini ve değişik çevrelerde uygulandığını ortaya koyar. Bursa'daki Hudâvendigâr Camii ile medresesi de bu akımdan nasibini almış görünmektedir. Bu binayı tasarlamış olan mimarın bir yabancı olup olmadığı hakkında kesin bir şey söylenemez. Yabancı bile olsa bu usta, erken Osmanlı döneminin Türk mimarisinin prensiplerine uzak değildir. Bunun yanında Akdeniz çevresinde o dönemde yaygın olan bir dış mimari estetiğinden de haberdardır ve bunları birleştirip kaynaştırmak suretiyle bu eseri meydana getirmiştir.

Türbe. Hudâvendigâr Külliyesi'nin ikinci önemli unsuru, caminin önünden geçen yolun öteki tarafında ve ovaya hâkim bir set üzerinde yer alan I. Murad'ın türbesidir. Kosova sahrasında 1389'da şehid edildikten sonra burada cesedinden çıkarılan iç organların gömüldüğü yerde bir türbe yaptırılmış, cesedi de Bursa'ya getirilerek defnedilmiş ve üzerine bir türbe yaptırılmıştır. Yapımıyla ilgili kitâbesi bulunan türbenin çevre duvarındaki girişin üstünde ta'lik hatla yazılmış 1154 (1741) tarihli sekiz mısralık bir kitâbe mevcuttur. Ayverdi, kitâbede geçen "sakf" kelimesinden hareketle türbeye bir çatı veya sakf ilâvesinin söz konusu olduğunu ileri sürer.

Türbe dıştan 17,60 x 17,60 m. ölçülerinde bir karedir. Bir duvarı masif üç payanda ile dışarıdan desteklenmiştir. 3,50 m. kadar genişlikte bir dehliz ortada sütunlarla bölünmüş kısmı dört taraftan kuşatır. Dehlizin üstü beşik tonozla örtülüdür. Kubbe ve tonozların dış yüzeyleri kurşun kaplanmıştır. Kible duvarında bir mihrap nişi vardır ve her cephede açılmış pencereler içeriye bol ışık sağlar. Bugün görülen türbe binası, Ayverdi'nin düşüncesine göre XIV. yüzyılda yapılan bina ol-

mayıp eski temeller üzerine oturtulmuştur. Ayverdi bu yenilemenin tarihi hususunda bir şey yazmaz. Bursa'da çok büyük tahribat yapan 1855 zelzelesinde Osman ve Orhan gazilerin türbeleri tamamen yıkılarak bir süre sonra aynı temeller üstüne bugün görülen binaların inşa edildiği bilindiğine göre Hudâvendigâr Türbesi de bu tarihte bir değişikliğe uğramış olmalıdır. Esasen Wilde de Hudâvendigâr Türbesi'nin temelene kadar yıkıldığını bildirir (*Brussa*, s. 61). Halbuki Gabriel, açılan sıvaların altında aynen camideki gibi taş ve tuğla karma tekniğe duvarların görüldüğünü yazmaktadır (*Une capitale turque Brousse*, s. 62). Ortada sekiz mermer sütun kare bir bölümü sınırlar. Bu sütunlar camide olduğu gibi eski Bizans yapılarından devşirilmiş parçalardır. Sütunların taşıdığı yarım yuvarlak kemerlerin üstünde kasnaksız basık bir kubbe bulunur.

Burada sütunların çevirdiği bölümde ortada I. Murad'ın sandukası ile bir yanında torunu Süleyman Çelebi'nin, diğer yanında Yıldırım Bayezid'in çocukken ölen oğlu Mûsâ Çelebi'nin sandukaları vardır. Murad Hudâvendigâr'ın sandukası piring bir parmaklıkla çevrilmiştir. Pâyelerle desteklenen duvarın önündeki dehlizde beş kabir görülür. Bunlardan birinin I. Murad'ın oğlu Yâkub Çelebi'ye, diğerinin Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan ile II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mehmed'e ait olduğu tesbit edilmişse de diğer ikisinin sahipleri bilinmemektedir.

Türbeyi ziyaret etmiş olan yabancılar, burada Hudâvendigâr'ın zırhı ile şehid edildiği sırada üstünde bulunan kanlı gömleğinin muhafaza edildiğini bildirirler. Nitekim Hammer 1804'te bunu gördüğünü yazmıştır. Ahmed Tevhid Bey de türbe hakkındaki makalesinde (*TOEM*, III/

17 [1328], s. 1047-1051), bazıları Mısır'dan Memlûk Sultanı Berkuk tarafından gönderilmiş eşyanın listesini vermiştir.

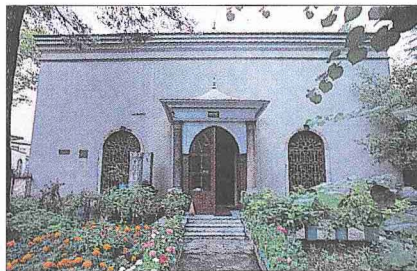
Sıbyan Mektebi. Kayıtlarda muallimhâne olarak geçen sıbyan mektebinin tam yeri kesin olarak tesbit edilememekle beraber birkaç defa tamir edildiği belgelerden anlaşılan mektebin kubbeli bir yapı olduğu bilinmektedir. Son tamiri 1261'-de (1845) olan bu bina belki de 1855 zelzelesinde yıkılmış ve türbenin hizasında 1320 (1902) yılında yeni bir bina yapılmıştır.

Aşhane-İmaret. Caminin kible yönünde arka tarafında büyükçe bir bina vardır. Ayverdi bunu tabhâne-zâviye olarak kabul eder. Fakat tabhâne hücreleri cami içinde olduğuna göre burası külliye-nin yiyecek ihtiyacını karşılayan aşhane-imaret olmalıdır. Bina, uzun kolu caminin yan duvarına paralel olarak uzanan "L" harfi biçimindedir. Ortasında bir avlu vardır. Kapısı üstündeki altı satırlık kitâbede, II. Abdülhamid'in 12 Receb 1324'-te (1 Eylül 1906) bu imareti "tecdiden" inşa ettirdiği bildirilir. Külliye-nin diğer binaları ile birlikte buranın da yenilendiği anlaşılmaktadır. Esas yapı hakkında ise bilgi yoktur. Ayverdi bundan sadece bir pencerenin kalmış olduğunu bildirir. Üstü çatı ile örtülü ve içinde beş ocak yeriy-le bacalar olan bina çok harap durumda iken 1976-1978 yıllarında tamir edilmiştir.

Helâlar ve Gusûlhâne. Hudâvendigâr Külliyesi'nin son parçası caminin sol tarafında bulunan, halk arasında Girçik Hamamı adıyla tanınmış ve birçok yayına öylece girmiş olan küçük kubbeli binadır. Kare biçimindeki yapının içinde yine kare biçiminde bir sofa vardır. Bunun üstünü yaklaşık 6 m. çapında ortası aydınlık fenerli bir kubbe örter. Kareden kubbe eteğine geçiş Türk baklavaları denilen mimari unsurla sağlanmış, bunun üstüne de bir dizi tomurcuk işlenmiştir. Orta sofa-nın bir kenarındaki kapılardan 1,40 m. genişliğinde, üzerleri beşik tonozlu iki dar mekâna geçilir ki Ayverdi bunların gusûlhâne olduğu görüşündedir. Biri 5, diğeri 2 m. kadar uzunluktaki bu çok dar mekânların gusûlhâne kabul edilmesi biraz düşündürücüdür. Caminin bir avlusu ve şadırvanı olmadığına göre bunun şadırvanın abdest alma yeri olması daha inandırıcı görünmektedir.

Bazı yayınlara Bekâr Hamamı adıyla geçen bu binanın esasında hamam olarak yapıldığını ileri süren K. Klinghardt ve da-

Hudâvendigâr Külliyesi'nde I. Murad'ın türbesi

ha sonra A. Gabriel, bunun bazı bölümleri yıkıldıktan sonra umumi helâya dönüştürüldüğünü ileri sürerler. Sofanın diğer duvarı boyunca ise beş helâ hücresi sıralanır. Bu küçük bina cami ile birlikte yapılmış ve orijinal hüviyetini korumuştur. İçinde kubbeye geçişte kullanılan motifler bunu açıkça belli eder. Ayverdi, medresenin içinde helâ olmadığından bir köprü ve bir kule ile üst kattaki galerinin bu helâya bağlanmış olduğunu ve bunların 1935 yılına kadar durduğunu bildirir. Bugün ise hiçbir izleri yoktur. Külliye'nin bi-tişliğinde bir de çeşme vardır. Ayrıca XVI. yüzyılda Bursa'ya gelen R. Lubenau, burada içinde kırmızı balıkların dolaştığı bir havuzun varlığından bahseder. Lubenau'ya göre caminin önünde, içine lülelerden hem sıcak hem soğuk su akan, yarım insan boyu derinliğinde bir havuz vardır. Bunun soğuk suyun toplandığı bölümünde kırmızı balıklar yüzüyordu. Bu havuz herhalde şimdi yolun geçtiği yerde bulunuyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 162/5; S. Gerlach, *Türkisches Tagebuch*, Frankfurt 1674, s. 259; R. Lubenau, *Beschreibung der Reisen* (nşr. W. Sahm), Königsberg 1914-30, II, 84; Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, II, 14; J. Pardoe, *The City of the Sultans and Domestic Manners of the Turks in 1836*, London 1837, II, 49-50; Ch. Texier, *Description de l'Asie mineure faite de 1833 à 1837*, Paris 1839-49, I, 64-65, 71-72; IV, 16, 19-21; a.mlf., *Asie mineure*, Paris 1862, IV, 36; C. A. Bernard, *Les bains de Brousse en Bithynie: Turquie d'Asie*, İstanbul 1842, s. 71; a.e.: *Kaplica Risâlesi*, İstanbul 1265, s. 74; Hammer, *Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa und Olympos*, Pesth 1818, s. 33-34, 51; Cuinet, IV, 127-128; H. Wilde, *Brussa: eine Entwicklungstâtte Türkischer Architektur in Kleinasien unter der Ersten Osmanen*, Berlin 1909, s. 12-20, 61, rs. 6-19; Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950, s. 27-29, 163-164; Sedat Çetintaş, *Türk Mimarî Anıtları: Osmanlı Devri: Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*, İstanbul 1952, s. 19, lv. 1-15; A. Gabriel, *Une capitale turque Brousse*, Paris 1958, s. 51, 62; a.mlf., "Bursa'da Murad I. Camii", *VD*, II (1942), s. 37-43; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi I*, s. 231-264, 275, 289-290, 290-293, rs. 340-390; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 249-253; Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi: İstanbul'da Palaiologos'lar Devri Anıtları*, İstanbul 1980, s. 135-136; a.mlf., "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimai Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler", *İFM*, sy. 21 (1963), s. 32; Bedri Yalman, *Bursa*, İstanbul 1984, s. 171-176; M. M. Walker, *Guide album de Brousse*, İstanbul, ts.; Ahmed Tevhid, "İlk Altı Padişahın Bursa'da Kâhin Türbeleri: Hudâvendigâr Murad Türbesi", *TOEM*, III/17 (1328), s. 1047-1051; M. Tayyib Gökbilgin, "Murad I. Tesisleri ve Bursa İmareti Vakfiyesi", *TM*, X (1951-53), s. 216-234.

SEMAVİ EYİCE

HUDÂVENDİĞÂR MEŞHEDİ

Kosova'da
I. Murad Hudâvendigâr'ın
şehid edildiği yerde
inşa edilen türbe.

Üsküp-Priştine yolundan şehre girmekten Mitroviça'ya ayrılan yolun sağındaki bir tepenin üstünde bulunan Gazi Mestan Türbesi geçildikten sonra düzlükte yer almaktadır. Birleşik Sırp ordusu ile I. Murad idaresindeki Osmanlı kuvvetleri arasında meydana gelen I. Kosova Savaşı (1389) bu bölgede yapılmış, Osmanlı ordusunun zaferinden sonra I. Murad savaş alanında Miloş Obiliç adında bir Sırp tarafından şehid edilmişti. Genellikle kabul edildiğine göre, I. Murad'ın burada tahnît edilen cesedinden çıkarılan iç organlarının gömüldüğü yerde sembolik olarak bir türbe yapılmış, naaşı ise Bursa'ya götürülerek Çekirge semtinde Hudâvendigâr Külliyesi'ndeki hazîreye defnedilmiştir. Kosova'daki türbe Rumeli'de bulunan birçok gazi-eren türbesi gibi açık bir türbe olmalıdır. Bu türbeyi II. Kosova Savaşı'nın (1448) II. Murad tarafından kazanılmasına kadar geçen süre içinde Sırp'ların sağlam bırakmış olduğunu düşünmek zordur. Bu sebeple türbenin günümüze kadar gelen mimarisinin esası, büyük ihtimalle II. Kosova Savaşı'nın ardından ve Makedonya'nın kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmasından sonra yapılmıştır. Neşrî, Fâtih Sultan Mehmed'in 859'da (1455) çıktığı Sırp seferinde Novobërda Kalesi'ni fethettikten sonra I. Murad'ın şehid olduğu yerde konakladığını, onun ve diğer şehidlerin ruhu için ihsanlarda bulunduğunu söyler.

Kosova'nın Türk idaresine girmesi üzerine meşhedin çevresine müslüman halk yerleştirilerek bunların vergiden muaf tutulmasının kararlaştırıldığı 951 (1544) yılına ait *Vuçiturn Livası Tahrir Defteri*'nden öğrenilmektedir (BA, nr. 234). Türbenin mevcut binası, muhtemelen 1660'ta burayı bakımsız bir halde bulan Melek Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi, Melek Ahmed Paşa ile 1660 yılına doğru Kosova sahrasını ve türbeyi ziyaret ettiğini, yapının bakımsız olduğunu, halkın isteği üzerine Melek Ahmed Paşa'nın türbeyi temizlettiğini, bir hafta içinde etrafını duvarla çevirip avlusuna bağ ve asmalarla 500 meyve ağacı diktirdiğini ve bir türbedar tayin ettiğini söyler; türbenin önemli bir ziyaretgâh olduğunu, çevresinde 10.000 kadar şehid yattığını da belirtir.

Türbe, 1845'te Rumeli valisi serasker Hurşid Paşa tarafından esaslı bir şekilde tamir ettirilmiş, 1848'de türbedar için bir ev yaptırılmıştır. 1866 yılında yeni bir tamir gören türbenin sağ tarafına II. Abdülhamid tarafından tamiri sırasında bir selâmlık binası eklenmiştir. Girişteki dört sütunlu sundurma büyük ihtimalle bu tamirlerde inşa edilmiştir.

Hudâvendigâr Meşhedi, bu toprakların kaybedilmesinden kısa bir süre önce büyük bir toplantıya sahne olmuştur. Arnavutluk'taki bazı kaynaşmaları önlemek düşüncesiyle Sultan Mehmed Reşad'ın bir Rumeli seyahatine çıkması, halife sıfatıyla Arnavutlar'a hitap eden bir konuşma yapması ve Kosova sahrasında toplanan müslümanlarla birlikte burada bir cuma namazı kılması uygun görülmüş, bu sebeple ziyaret öncesi türbeye ait yapılar elden geçirilmiştir. Selânik'e 7 Haziran 1911 günü çıkan padişah 15 Haziran'da Priştine'ye ulaşmış, 16 Haziran Cuma günü türbeyi ziyaret etmiş, çevreden gelerek burada toplanan ve sayılarının 100.000 kadar olduğu tahmin edilen bir cemaatle açık namazgâh haline getirilen bu sahrada cuma namazı kılmış, aynı gün halkı yatıştırıcı bir hatt-ı hümayun okunmuştur. Fakat Osmanlı ordusu bu olaydan bir yıl sonra Kosova sahrasından geri çekilmek zorunda kalmıştır. 20 Ekim 1912'de Priştine'ye giren Sırp ordusu, 22 Ekim günü Ali Rızâ Paşa kumandasındaki Türk kuvvetlerini çekilmeye mecbur ederek Kosova ile birlikte bütün Rumeli'nin kaybedilmesine yol açmış, Hudâvendigâr Türbesi de böylece elden çıkmıştır. Ancak Osmanlı Devleti ile Sırp hükûmeti arasında İstanbul'da Mart 1914'te imzalanan barış antlaşmasına konulan madde ile türbenin

Hudâvendigâr Meşhedi - Kosova / Makedonya

